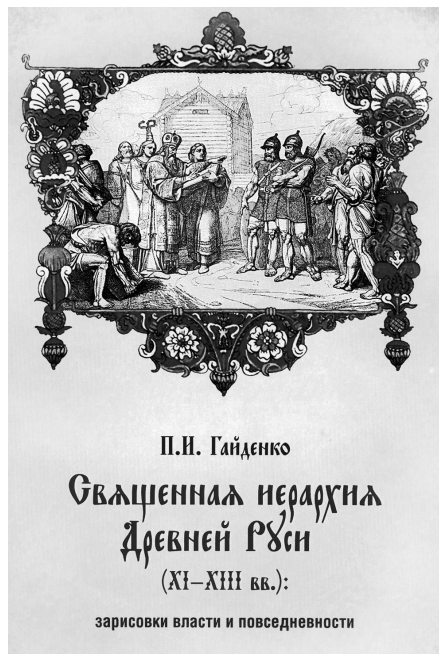

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Гайденко П.И.

Священная иерархия Древней Руси (XI–XIII вв.): зарисовки власти и повседневности. – Москва: Университетская книга, 2014. – 212 с.

Гайденко П.І.

Священна ієрархія Давньої Русі (XI–XIII ст.): замальовки влади та повсякденності. – Москва: Університетська книга, 2014. – 212 с.

Одне з найважливіших завдань сучасного наукового історичного пізнання – вивчення різних сторін повсякденності, життя й побуту людей давніх часів. Без цього розуміння минулого, культури того часу, що як ідеал сучасної гуманітарної науки було сформульовано ще на рубежі позаминулого та минулого

століть, буде недосяжним. Тож звернення відомого сучасного дослідника історії церкви давньоруського періоду П.І.Гайденка до подібної проблематики аж ніяк не дивує. До того ж загалом історію повсякденного життя «священної ієрархії» того періоду досліджено в меншій мірі, ніж духовництва ранньосередньовічної Західній Європі, де воно розглядається як складова частина суспільної верхівки. Також інтерес до проблеми, порушеної П.І.Гайденком, у тому, що її студіювання дозволяє простежити зв'язок між повсякденністю й побутом священства та можливостями виконання ним своїх релігійних функцій, роллю його в ранньосередньовічному, ранньохристиянському східнослов'янському суспільстві, а також у політичному житті. Усе це зумовлює визнання цієї проблеми актуальною й цікавою для сучасної історичної науки.

Заявленій тематиці відповідає структура дослідження, у п'яти главах якого охоплено різноманітні її аспекти. У центрі авторської уваги закономірно опинилися архієреї, котрі визначали порядки і традиції всієї духовної верстви, яке саме формувалося в той час. Нам відомо про багатьох вищих церковних ієрархів Русі. Існували певні критерії для вибору на єпископські посади.

Їх аналіз, як справедливо підкреслює П.І.Гайденко, дозволяє більш повно та глибоко усвідомити реалії церковно-релігійного життя руського суспільства доби раннього середньовіччя. Цілком закономірно особливу увагу автор приділив туrowsькому єпископові Кирилові, із чийм ім'ям він пов'язав цілий період в історії християнської церкви. Одне зі складних питань церковних студій – реформи. Причому не тільки проведені, але й ті, що з різних причин не відбулися. Автор аналізує так і не здійснену канонічну реформу митрополита Кирила. І, нарешті, значний інтерес становлять питання внутрішнього повсякденного життя середньовічних корпорацій, зокрема духовництва. Це питання П.І.Гайденко розглядає в комплексі, адже «публічне життя» давньоруських священників мало свій зворотний бік, що його автор характеризує як «затишна місцинка». При цьому він звертає увагу на тісний зв'язок між життям церковного кліру й маси прихожан, що перебували під його впливом. Видається, обрана фахівцем структура дозволила створити таке дослідження, яке охопило суттєві моменти повсякденного життя та побуту давньоруського духовництва.

Чимало уваги в монографії приділено питанню матеріального рівня життя священства, документальному оформленню святительської влади, зовнішнім її ознакам та уявленням про ідеального святителя. Загальний висновок П.І.Гайденка, згідно з яким було б неправильно представляти давньоруських ієрархів невиситимими користолобцями або ж такими, що думали тільки про бога й душу, цілком обґрунтований. Автор підкріплює його прикладами. Не менш важливі уявлення самих святителів про власні сан і владу. Як показав на підставі аналізу різних даних П.І.Гайденко, давньоруські ієрархи цінували своє становище, прагнули його зміцнення й закріплення святительських прав. Також вони цінували близькість до великокнязівської влади, адже це закладало певні тенденції у взаєминах між світською владою та церквою, які в подальшому отримують свій розвиток і сприятимуть підкоренню церкви світській владі в Московській державі пізнішого часу.

Короткий нарис присвячено аналізу критеріїв, згідно з якими непересічних представників духовництва обирали на церковні посади. П.І.Гайденко простежив еволюцію уявлень про особисті риси святителя в давньоруському суспільстві та у зв'язку з цим – про представника духовенства як про кандидата на таку посаду. У контексті загальної характеристики внутрішнього становища руської церкви представляє інтерес авторське зауваження про те, що перевагою користувалися ченці з репутацією аскета, не схильні до користоловства, і такі риси високо цінувалися в давньоруському суспільстві.

Говорячи про «епоху Кирила Туrowsького», П.І.Гайденко звертає увагу на специфічне становище єпископської кафедри в Туrowsькій землі. Його висновок про наявність у цьому контексті спільних рис між Туровом і Великим Новгородом видається обґрунтованим. Представлено цікавий аналіз життя Кирила Туrowsького. У цьому джерелі, котре, як і будь-яке життя, складено за певною стандартною схемою та у великій мірі представляє собою літературний твір особливого жанру, автор справедливо вбачає можливість виявити деякі реальні риси біографії знаного єпископа. Водночас П.І.Гайденко порушує важливе питання, на яке немає відповіді не лише в нього, а й в інших авторів: нам

так і невідомо, чому єпископа Кирила, за всієї його значущості у церковному середовищі та літературних обдарувань, не згадано в літописанні. Автор звертає увагу на мотив послання Кирила, в якому той звинувачував князя Андрія Боголюбського і єпископа Феодорця в незаконному захопленні сану. Він припускає, що впевненість Кирила була не випадковою, і пояснювалася міцністю його позицій у Турові та підтримкою з боку населення.

Ще однією подією, яка не відбилася в літописанні, та на значення котрої звернув увагу П.І.Гайденко, був церковний собор 1273–1274 рр. у Володимирі. Автор порушує питання щодо причин відсутності згадок про нього в літопису, а також про місце скликання та канонічність. Відповіді на них він пов'язав зі внутрішнім становищем церкви в руських землях у період залежності від Золотої Орди. Історик виокремлює причини канонічного й політичного характеру, і робить висновок про те, що політичні причини справляли визначальний вплив. До таких він відніс перш за все загальне послаблення великокнязівської влади, що й справді мало місце в той час, причому задовго до цього собору, ще в XII ст. Із цим можна погодитися. Водночас у скликанні Володимирського собору проявився процес зростання політичного значення Північно-Східної Русі та передумови виникнення у цій частині руських земель митрополичої влади. Також скликання цього собору П.І.Гайденко, як видається доречно, пов'язує зі слабкістю влади митрополита Кирила у церкві, з його прагненням спертися на ієрархів Північно-Східної Русі, у тому числі на авторитетного володимирського єпископа Серапіона. Що стосується канонічних причин, то автор не заперечує їх існування і вказує на прагнення церкви до уніфікації внутрішнього церковного життя. Водночас до обставин першорядного значення, що призвели до скликання цього собору, він ці передумови не відносить. Явну перевагу автор віддає політичним причинам, пов'язуючи їх із загальними процесами у житті руських земель під владою Орди (друга половина XIII ст.). У цілому такий підхід містить пояснення передумов посилення Північно-Східної Русі.

Правомірно приділяючи увагу явищам політичної реальності давньоруського суспільства, що справляли вплив на становище церкви й події церковного життя, П.І.Гайденко розкриває інші важливі сторони буття духовництва та пастви. До них віднесено сексуальність, побут і владу. Інтерес до сексуальності у бутті священства, прихожан не випадковий. По-перше, цей бік життя був проблемним як для східно-, так і західнохристиянської церков. По-друге, він мав винятковий зв'язок із поняттям про гріх та у представленні духовництва й віруючих ніс у собі гріховне начало. Автор звертає увагу на зміст давньоруських епитимійників, в яких цьому питанню приділялася велика увага. Загалом до вирішення зазначеної складної проблеми П.І.Гайденко підійшов з урахуванням різниці в підходах до цієї сторони життя між середньовіччям і новим часом. Його твердження про вузькість меж інтимного існування давньоруського суспільства загалом доведене. Тим більше, що в деяких дуже традиційних соціумах пізнішого часу можна говорити про приблизно такий самий стан, зокрема щодо життя на Дону втікачів – донських старообрядців (кінець XVII ст.).

Ще одне питання внутрішньоцерковного життя, порушене автором, стосується відносин між духівництвом і вищими церковними ієрархами, митрополитами, єпископами. Про їх складність зазначено дуже виразно. Так, наголошується, що очевидна шанобливість по відношенню до архієреїв не виключала залежність цих відносин від походження того чи іншого клірика або ченця. Зокрема, як зазначає автор, чим вищим було походження цих людей, ступінь близькості їх до князя або єпископату, тим міцнішим ставало їх становище.

Як видається, цікаве дослідження П.І.Гайденка не вичерпує вивчення порушеної автором великої проблеми. Очевидно, що можуть з'явитися пов'язані з нею інші вельми важливі питання. Наприклад, взаємини між язичницькими жерцями й новим для Русі суспільним явищем із кінця X ст. – християнським духівництвом. Скажімо, як у цьому контексті можна зрозуміти ім'я відомого новгородського попа Упиря Лихого з його явно язичницьким ім'ям, який у 1047 р. переписував один із рукописів. Також із цим пов'язане питання про інтерес до язичництва, відображення якого міститься у «Слові о полку Ігоревім» із розповіддю про подію, що відбувалася майже за двісті років після прийняття християнства.

Загалом книга П.І.Гайденка становить безсумнівний інтерес не тільки для фахівців із давньоруської церковної історії та історії повсякденного життя Русі, а й для широкого кола читачів.

Л.В.Мінінкова
(Ростов-на-Дону, Російська Федерація)